

ELS IMMIGRANTS FRANCESOS AL VALLÈS OCCIDENTAL: EL PROFIT I LA POR

Ismael Almazán Fernández

El fenomen de les migracions massives, de les noves onades de població que es mouen travessant Europa o que arriben al continent no és pas nou a Catalunya, un país que, a causa de la seva favorable situació econòmica, i fins i tot per alguna altra malaurança, ha estat capaç d'atreure gent forastera en diversos moments de la seva història. Als segles XVI i XVII, la major part d'aquesta immigració no provenia de la Península ni del Mediterrani, sinó del nord, de les terres sotmeses al rei de França. Com ha dit recentment Bartolomé Bennassar, molts dels seus compatriotes —capficats pel perill de la invasió demogràfica i cultural d'immigrants nord-africans, asiàtics o de l'est europeu— se sorprendrien de saber que el seu dolç país no ha estat sempre un receptor net de població, de gent que cerca el seu futur sota la protecció del desenvolupament econòmic; que hi va haver un temps durant el qual les dificultats, la fam, la superpoblació i la guerra van empenyer molts dels seus fills a fer fortuna, o a sobreviure amb moltes dificultats, fronteres enllà¹.

Aquest fet va ser un dels aspectes més rellevants de l'estructura socio-econòmica de la Catalunya moderna. La presència d'un nombrós contingent d'immigrants francesos sortit del seu país com a mà d'obra barata, atret pels elevats salaris de la Península. Al Principat, malgrat que aquests no eren tan alts, encara hi havia molts forats demogràfics per cobrir després de la pesta negra i de la guerra dels remences.

Malauradament, cap historiador no ha estat capaç d'enfrontar-se amb la tasca —mancada de molts estudis locals previs— d'oferir-nos una visió global del tema i del seu significat històric dins un àmbit català, mediterrani o hispànic. Encara depenem dels treballs ja clàssics, com el pioner de Jordi Nadal i Emili Giralt², els primers a fer veure la importància d'aquest fenomen. Les seves dades són encara les més citades en qualsevol síntesi de la història moderna catalana.

Recentment, alguns treballs han posat en revisió afirmacions centrals de Nadal i de Giralt, com ara la transcendència demogràfica d'aquesta immigració i la seva aportació a l'evolució del Principat. Sembla, com assenyala Valentí Gual³ que, si més no en certes comarques, molts d'aquests immigrants no van arribar a fer-hi arrels, no van contraure matrimoni o les seves nissagues no van perdurar. De tota manera, s'hauria d'aprofundir en aquesta línia tan interessant, ja que fins ara altres proves ens feien entendre el contrari.

Pel que fa a les fonts documentals, les més utilitzades fins al moment han estat les matricules d'immigrants generades per l'administració en circumstàncies molt determinades, especialment la famosa matrícula de 1637, que havia de servir per controlar la població francesa i per a una possible confiscació del seus béns, quan la guerra amb el veí del nord feia perillar les fronteres.

Altres fonts han estat els registres parroquials, com ara els de matrimonis, que proporcionen una interessant informació sobre el grau d'integració d'aquesta comunitat⁴ o la recollida en hospitals, que, ben al contrari, ens informa molt sovint d'aquells que no van arribar a assolir la fortuna desitjada. També hi ha fonts notariales que parlen de propietats, herències, contractes, gremis, capítols matrimonials, etc. Un dels efectes més problemàtics provocats per la relativa disponibilitat de fonts ha estat que,

malgrat la superioritat numèrica de la recepció d'immigrants durant el segle XVI, la major part de les nostres dades fan referència al segle XVII, quan l'onada migratòria no es va aturar però sí que va conèixer una certa decadència, i molts dels francesos coneguts eren ja gent establerta al país de feia temps.

Geogràficament, les comarques privilegiades fins ara per la historiografia disponible han estat les del litoral i la de la ciutat de Barcelona, on disposem d'un nombre més gran d'aquestes matriculacions. Ara ja comencem a conèixer algunes realitats de comarques de l'interior, com ara de la Segarra, de la Conca de Barberà, de l'Anoia o de la Garrotxa, però encara queda molt per fer, especialment al Vallès Occidental, una de les comarques possiblement més significatives com a receptora d'immigrants. Com diem, potser el Vallès Occidental fou una de les zones més marcades per la immigració francesa, atès que coneixem tot un seguit de factors molt interessants a través d'aquests treballadors vinguts de fora:

- Patia un despoblament molt sever d'ençà de la crisi econòmica de començament del segle XVII, agreujada pels esdeveniments de la guerra dels remences. La documentació fa això molt més palès a les viles que al camp, on la població sempre es va moure dins uns marges molt estrets. Però a ciutat, com ara a Terrassa, els efectes van ser catastròfics i es va iniciar una política de privilegis per atreure nous habitants.

- A la comarca era possible trobar un ampli ventall d'activitats econòmiques, que anaven des de les feines agrícoles tradicionals fins a les artesanals —el tèxtil n'és un bon exemple— molt arrelades, que van conèixer un nou impuls.

- L'agricultura vallesana es va vincular molt al mercat, i tant cavallers com propietaris benestants de Barcelona van treure profit d'aquesta situació, amb cultius com la vinya, que demanaven mà d'obra, especialment en certs moments del cicle agrari.

- Les comunicacions eren excel·lents, i encara que no fos el seu destí definitiu, molts francesos hagueren de fer forçosament estada al Vallès o a les contrades properes. També podrien considerar com a factor molt favorable que diverses localitats oferissin la possibilitat de refugiar-se als seus hospitals o hostals, dels quals Terrassa i altres localitats semblen haver disposat en abundància.

- Hi ha proves de la immigració d'altres col·lectius poc abans o al mateix temps que el dels francesos⁵.

I sabem que amb aquestes suposicions no anem gaire desencaminats, perquè de sempre hem tingut constància de la forta presència transpirinenca a Terrassa, si més no perquè van arribar a donar nom a un els carrers més coneguts, el de Gavatxons, o perquè als llibres de consells de la vila consten els juraments de les persones que es comprometien a romandre a la vila durant un temps mínim d'un any⁶. Malgrat tot, no s'ha fet cap estudi sistemàtic de la qüestió, a causa de les dificultats que hi ha per trobar fonts demogràfiques que ens ho permetin.

És per això que aprofitem els registres judicials —una documentació no gaire usual en aquest tema⁷— per mirar de saber algunes coses més entorn del problema. Si habitualment aquesta mena de dades no es fan servir és només perquè els documents de la justícia (processos, llibres de cort, actes dels tribunals, etc.) no constitueixen una

font específica i, per tant, exigeixen una relació poc rendible entre l'esforç de l'historiador i les dades obtingudes a curt termini, i no precisament per la riquesa intrínseca de les dades, molt interessants per la seva abundància i perquè ens informen d'aspectes que no es poden copsar per altres fonts. En el nostre cas es tracta dels processos conservats a la notaria de Terrassa, procedents de la cort del batlle de la vila i del seu terme entre 1500 i 1714, i també d'algunes jurisdiccions veïnes: un total de 1.460 documents, amb referències força abundants, tot i que parcials, al tema que ens ocupa.

Els francesos apareixen sovint en els processos penals de la batllia, encara que només com a testimonis. Tant si són protagonistes com espectadors, hi consta el seu nom, l'ofici i la parròquia on habiten regularment, juntament amb la seva condició de francesos. També solen fer esment de la diòcesi d'on són originaris i, amb molta menys freqüència, de la localitat concreta. Des de començament del segle XVII es pren nota de la seva edat, que en general ells mateixos només saben d'una forma aproximada.

Però més enllà dels resultats merament estadístics, també trobem informació de les seves activitats, condició social, oci, cultura, comportaments religiosos i delictuosos, que tenen un gran interès per poder conèixer el grau d'integració i l'estatus que van assolir dins la població catalana. Aquí només ens podem ocupar d'alguns d'aquests aspectes.

Pel que fa al seu nombre, és abundant, encara que no massa. N'hem localitzat un total de tres-cents norantadós —dades numèriques sempre supeditades a les possibles homonímies, encara que aquests casos no siguin un nombre important. No tots habiten a Terrassa: el notari de la cúria tenia potestat per actuar a altres jurisdiccions, com les de Rubí, Matadepera o Ullastrell, i persones forasteres apareixen amb freqüència en els processos dels pobles veïns. Tret d'aquests, el nombre de residents a Terrassa i al seu terme queda reduït a dos-cents deu. Atesa la minsa població terrassenca en aquella època⁸, representen un nombre elevat —calculem que de la resta només podem trobar un vint per cent de la població general en els processos. No gosem aplicar aquest mateix factor a la població francesa, ja que té una configuració molt específica —pel que fa al sexe, l'edat, l'activitat laboral, el grau de riquesa, de criminalitat, etc.— que podria fer-la aparèixer als tribunals més o menys sovint que a la resta de la població. Però, tot i així, ja es veu que la presència no és gens negligible. Més encara si es pensa que dins una localitat castellana com Toledo, que tenia ben bé cinquanta mil habitants, només se n'hi troben dos-cents vint a començament del segle XVII. Això sí, tots a la vegada⁹. Per a altres poblacions, només resulta una mica significativa la mostra de Rubí, amb més de quaranta noms.

D'on arribaven? Aquí l'estadística pot ser més fiable, ja que no tenim cap raó per pensar que els francesos que apareixen a les nostres fonts siguin menys representatius que els d'altres. Cap sorpresa: els llocs d'origen coincideixen prou amb els esmentats per Nadal i Giralt, corroborats més tard per Valentí Gual o Jaume Codina¹⁰, i que es poden contraposar, pel contrari, amb els que coneixem per altres contrades de la Península.

És ja tradicional la divisió que van encunyar Nadal i Giralt en el seu estudi dels bisbats de procedència dels fran-

cesos. Distingien tres grans àrees que generaven emigrants cap a la Península: el Pirineu i pre-Pirineu, el Llenguadoc i conca de la Garona i les terres altes del massissos francesos. Cadascuna d'aquestes zones tenia la seva pròpia o especial problemàtica que empenyia els seus habitants a trobar una sortida econòmica. Tant el Pirineu com els massissos eren terres de muntanya, amb poca capacitat per suportar un excés de població. Al Pirineu, a més, la tradició temporera era molt forta, tant pel que fa a les feines agrícoles i pastorals com a les aventures comercials que aprofitaven les fronteres dels nombrosos estats veïns. El Llenguadoc, malgrat ser una regió molt més rica, fou devastat per les guerres de religió del segle XVI.

Al Vallès Occidental sembla que s'hi van concentrar emigrants de totes bandes, però les diòcesis de procedència eren molt concretes. Del Pirineu, destaquen fortament les diòcesis de Comenges, amb gairebé el 24% dels francesos de qui coneixem la procedència —cent norantaquatre— i Rieux, amb el 5,15%. A la conca de la Garona, la diòcesi d'Agen forní encara més homes: un 27,3% del total, i als massissos trobem com a primera la diòcesi de Cahors, però ja amb molta menys presència: només un 8,24% del total dels francesos, seguida per la seva veïna —i també veïna d'Agen— Sarlat, amb un 4,1%. Travessant els passos centrals de la serralada pirinenca, un flux de treballadors es traslladava en direcció Nord-Sud, i per les rutes de Solsona - Manresa o per Tremp - Balaguer - Tàrraga - Igualada, arribava al Vallès, tot i que podem trobar moltes altres maneres de fer el camí. Els que continuaven fins a la costa hagueren de ser també força nombrosos.

Només tres diòcesis proporcionen el 60% dels orígens coneguts dels immigrants. Això ens parla d'un fenomen també esmentat a gairebé totes les poblacions on s'han trobat immigrants francesos: l'establiment d'un lligam familiar i d'amistat que va conduint els futurs treballadors a localitats i comarques ja conegudes, on possiblement algú del seu poble que els coneixia, o si més no que parlava la seva llengua, els devia donar acollida i els permetia de començar de nou amb confiança.

Però a Terrassa això no podem comprovar-ho, perquè els documents poques vegades recullen la localitat concreta de procedència, i si amb el nom de les diòcesis ja es presenten molts problemes de transcripció, aquests encara són més freqüents amb els petits poblets, el nom dels quals es podia escriure, i encara mal escrit, en llatí, en llemosí o en català, depenent del que l'immigrant o el notari en sabessin. Aquesta idea de la xarxa de relacions és lògica i ben segur que existia¹¹. Tanmateix, m'agradaria dir que tal vegada no es tractaria d'un model tan estès com ara ens pensem. Perquè, si més no quan coneixem la localitat concreta de procedència, aquesta no sembla repetir-se excessivament, i perquè la documentació judicial, molt més capaç de registrar la gent que passa —com la dels hospitals— ofereix molts exemples de gent que viatja sense un destí gaire definit, que ha provat sort a molts indrets i que no té ningú a qui agafar-se¹². Per altra banda, Catalunya devia ser per a ells un país tan poc estranger com qualsevol altra regió de la mateixa França. La tradició migratòria era anterior al segle XVI i els contactes eren molt freqüents. Fins i tot la llengua els resultava enormement propera, amb diferències que, segons les zones, podien considerar-se gairebé dialectals¹³.

Quan vingueren? En la documentació trobem francesos des de l'any 1500 —inici de la recerca— fins al 1658. Encara que a la segona meitat del segle XVII el nombre de processos minva considerablement, aquest descens no és tan important si pensem en la greu crisi econòmica que patia la comarca. Pel que fa als que podien restar aquí o als seus descendents, si passaren pel tribunal. És clar que ja no els veien com a forasters.

És difícil d'establir una periodicitat molt concreta, perquè l'estadística podria ser enganyosa. No tant si ens fixem en trams més amplis. Per exemple: entre 1500 i 1550, trobem a la documentació vuitanta-nou francesos; a la segona meitat del segle XVI, n'hi trobem dos-cents; i els anys següents, fins al 1658, poc més d'un centenar, dels quals unes tres quartes parts són d'entre 1601 i 1625. Comptant que és a la primera meitat del segle XVII quan es concentra, amb molta diferència el major nombre de processos, veiem que la presència d'immigrants va créixer fins al voltant del 1600, per disminuir ràpidament poc després. Encara que la historiografia tradicional ja contemplava aquesta tesi, el model terrassenc no coincideix amb les investigacions més recents, que destaquen el manteniment del corrent immigratori —més reduït, això sí— fins a les darreres dècades del segle XVII¹⁴.

I per fer què? Treballar! I treballar en qualsevol cosa. El nombre de francesos identificats en els processos simplement com a «treballadors» supera amb escreix el 50% dels descrits. Aquesta dada encara es fa més significativa perquè malgrat que s'assenyali un ofici —el que tenien quan es va obrir el procés— no vol pas dir que fos molt especialitzat ni que tinguessin cap altre paper que treballar a les ordres d'un mestre nadiu, i sovint temporalment, o com a fadrins i aprenents.

Concretem una mica. Aquesta massa de treballadors sembla que va ser majoritàriament agrícola. Els anomenats específicament «bracers» són molt abundants, la meitat dels treballadors de què parlaven, i encara hi ha un altre 10% assenyalat com a «pastors» o «bovers». D'altres també ho semblen, malgrat que no ho diguin. Treballaven al camp per un altre, quan se'ls prenia declaració. Terrassa, Rubí, Sant Cugat, petits nuclis dedicats a les activitats productives i sense grans fortunes, no podien proporcionar les xifres de personal domèstic que trobem a Barcelona o a València.

Cap altre ofici no reuneix, ni de bon tros, aquesta mà d'obra. De paraires —ofici molt freqüent entre els nadius de la comarca— només se'n troben divuit en cent cinquanta anys, i la major part sembla que eren aprenents o oficials. De teixidors, només deu. Sabem que aquestes xifres són molt relatives, i que la confraria de teixidors de Sant Miquel de Terrassa feia les insaculacions amb quatre bosses: casats catalans, fadrins catalans, casats estrangers i fadrins estrangers, la qual cosa no vol pas dir que tots fossin francesos. Això no treu validesa a les nostres fonts —feta ja la crítica del seu interès estadístic. Resulta tan sols més patent el gran nombre de treballadors agrícoles que hi trobem en relació amb els artesans.

Hi ha també —encara que molt pocs— abaixadors, sastres, sabaters. Però el més gran nombre de gent d'ofici s'ocupa de feines molt més humils: pilers, calceters, cistellers, mulers, serradors, traginers, picapedrers, esmoladors, etc. Fins i tot, són majoria quan es fa menció de «buho-

ners», mercers —sinònims en aquella època— i gairebé quan es parla dels rodamons¹⁵. Són pocs els casos d'immigrants amb coneixements estranys a la comarca: un mestre de cant, un cirurgià, un vidrier. Es veu que la gran majoria ve a treballar no pas per cobrir les necessitats d'especialització que no tenien resposta al seu país, sinó com a mà d'obra disponible al servei dels mestres i pagesos locals. Fins i tot hi hagué una emigració de preveres francesos disposats a substituir els sacerdots catalans quan —com passava sovint— aquests no trobaven rendible o interessant ocupar el seus beneficis. A Terrassa en trobem quatre¹⁶. La qualitat i conducta d'aquest proletariat eclesiàstic no sembla gaire encomiable —se'ls veu jugant, portant armes o vivint en concubinat—, encara que el nostre judici pot ser parcial, si ens atenem a les fonts.

Aquesta tendència no canvia amb el pas del temps. Els treballadors sense cap especialització continuen essent més del 60% al segle XVII, quan es va aturar el corrent immigratori. No sembla, doncs, que al Vallès Occidental es donés una progressiva millora en la condició professional dels francesos. Ara com ara no podem fer altra cosa que emetre alguna hipòtesi. La nostra seria que els efectes de la guerra, la pesta i la greu crisi econòmica de mitjan del sis-cents van posar fi a la demanda de treballadors, i això aturà l'arribada d'immigrants. Potser no es tractà d'una progressiva saturació per immigració i pel creixement del buit econòmic que deixà la davallada demogràfica del XIV i XV. La majoria encara era la mateixa mà d'obra barata quan ja feia més d'un segle que havia començat el corrent¹⁷.

No és aquest el panorama que trobem a altres indrets. A Barcelona, sembla haver-hi una majoria de treballadors i criats, però també hi ha un gran nombre de forners, de taverners, de teixidors, de sabaters i de mestres d'obra, oficis en què els francesos semblen haver trobat el seu propi espai econòmic¹⁸. A Madrid i a Toledo també es troba aquesta especialització de forners (un 30%), sabaters i artesans del cuir i del metall. Al tèxtil —recordem la importància d'aquest ofici al Vallès— semblen haver-se format després d'arribar a Castella¹⁹. Semblant és el cas de València, amb una majoria de jornalers com a personal domèstic. I entre els oficis, hi ha pastissers, forners, hostalers, moliners, teixidors i sabaters. Una especialitat local eren els «aceiters»²⁰. A Múrcia, també al segle XVII, i malgrat la seva importància regional, l'agricultura no va atreure gens als novinguts, que es van concentrar en l'artesania i els serveis (comerç i personal domèstic)²¹.

Es tracta, doncs, d'un model vallesà, que potser coincidiria amb el d'altres contrades de la Catalunya interior. Valentí Gual troba que la major part dels francesos que es casen a la Conca de Barberà es dediquen a l'agricultura i a la ramaderia, encara que en una proporció inferior al conjunt de la població. Però aquesta importància dels oficis artesanals podria referir-se precisament als immigrants més integrats. Establir-se com a pagès, tenir accés a la terra, podia ser molt difícil —tret d'un matrimoni de conveniència o d'un arrendament, que a la Catalunya de l'època solia ser draconià. També era difícil accedir al mestratge d'un ofici, encara que això podia tenir moltes variacions, segons la població i el gremi. Els mateixos Moreu-Rey i Nadal i Giralt, quan analitzen la matrícula de 1637, troben sols una petita proporció de pagesos amb casa pròpia i propietat de les terres²². Pel

gruix dels immigrants, el treball temporer i sense especialitat podia ser una sortida molt més senzilla. José Luis Betran Moya, en el seu article sobre la història de Rubí, tot i que s'alinea amb la tesi que els francesos «arribats des de les seves aldees d'origen en grups, seran fàcilment assimilats i integrats per la població catalana», també diu que «Joan Espanyol... es casa per segona vegada amb una rubinenca que es diu Benita i aconsegueix la condició de pagès, a la tercera dècada del segle XVII. És una de les poques persones que sembla que ho aconsegueix. La resta sembla que continuen vivint en una condició humil com a bracers a la nostra vila. Són, per dir alguna cosa, una mà d'obra barata.»²³

Pel que fa a la proporció entre els sexes, no podem ser gaire explícits. Com en qualsevol altra font, la presència masculina és aclapadorament majoritària. I més en el nostre cas, atès que l'actuació pública dels homes era molt més freqüent que la de les dones. També entre els catalans les dones apareixen als tribunals amb molta menys freqüència. Tampoc no podem saber la proporció de matrimonis o unions entre els immigrants, perquè aquesta no és una dada que es reculli sistemàticament, ni tampoc l'origen de l'esposa²⁴.

El que sí que podem saber, és clar, són les causes que els fan aparèixer davant dels tribunals, i aquestes poden reflectir la seva situació social. Tret dels que només aporten el seu testimoniatge, les raons de la compareixença poder ser molts variades, però, mitjançant un tractament metodològic global, és possible trobar una morfologia delictiva de perfils molt característics.

Fent tres grups segons el paper de la part francesa, observem que on aquests es presenten com a víctimes, predominen notablement els delictes violents. Allà on els francesos són els acusats, hi ha una presència majoritària dels delictes contra la propietat, mentre que la totalitat del delictes on ambdues parts provenen de la immigració, tornen a presentar un alt grau —gairebé la totalitat— d'agressions físiques, sovint amb el resultat de lesions i ferides.

Les peculiaritats de la situació socio-econòmica dels francesos a Catalunya afavoriren clarament cert tipus d'agressions, que sembla que van sovintejar. Com a pastors, eren ells els qui rebien en primer lloc i constantment els cops dels pagesos enfurits pels danys que el bestiar causava a les seves terres. Aquests problemes d'invasió de propietats constituïren un dels motius de baralla més freqüents de la vida rural. Juntament amb la pèrdua econòmica es barrejaven consideracions de territorialitat d'algunes accions, com la vegada que en Maties Mir, pagès de Sant Pere, i el seu nebot Jaume sorprengueren a les seves terres un porc de Jaume Stella, pastor francès, i anaren contra ell i el colpejaren contra unes roques amb tanta ferocitat que li trencaren els ossos i el cap²⁵. Un cas certament comú és el denunciat per Ramon Rey, pastor francès de Francesc Figueres, que guardava el bestiar prop del Mas Soler, quan aparegué Perot Poal, paraire de la vila, junt amb uns altres dos o tres portant un gros bordó ferrat al coll. Quan arribaren fins a ell, li digué «que lo bestiar... li havia mangada i gastada la vinya». Malgrat les seves protestes, donà al pastor un seguit de bastonades a les espatlles i no es deturà fins que els seus companys l'agafaren²⁶.

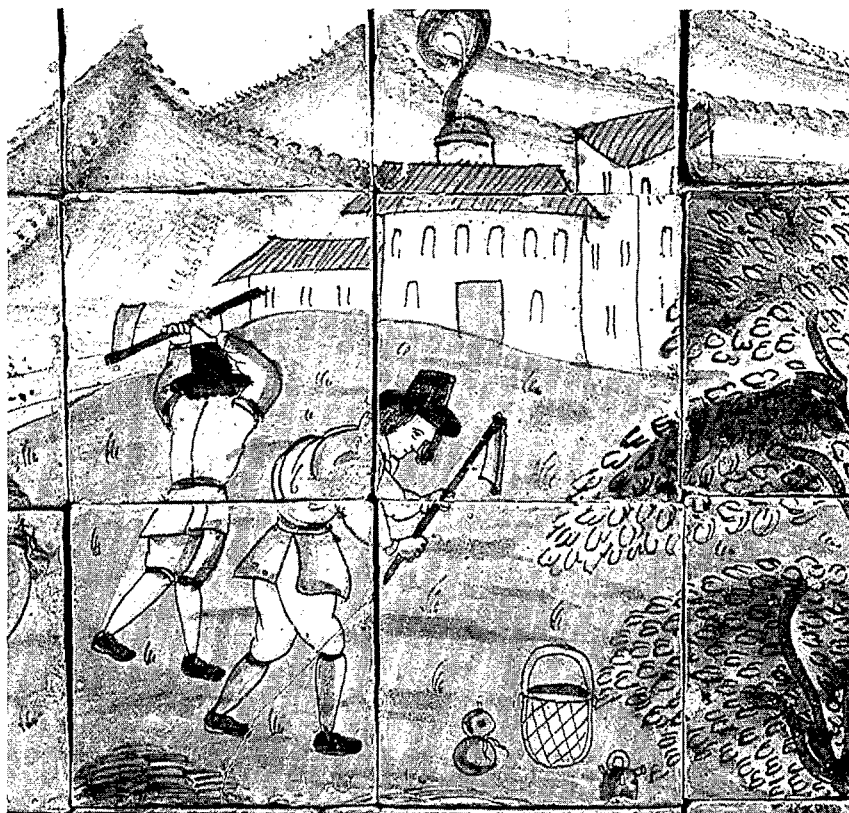
No només era el bestiar la causa dels seus problemes.

Sovint els conflictes dels seus amos també els repercutien. Una agressió als treballadors de la masia o de la botiga servia com a advertiment i, al mateix temps, encara que provoqués l'ira del propietari, sempre es podia arreglar amb més facilitat que un atac directe. Són molts els exemples que podríem posar, però no resulta senzill donar unes dades estadístiques, ja que, com sol passar en aquestes lluites de bàndols, els protagonistes es neguen a reconèixer les veritables causes o a identificar els agressors, i per tant ens podrien fer confondre. Això no obstant, passen de la trentena els casos en què els atacants semblen haver fet referència a conflictes amb els amos o bé la pertinença d'un treballador a una determinada masia, a un negoci o a una família. De vegades, la venjança dels amos no es feia esperar, com en el procés obert el 3 d'octubre de 1528²⁷, en què Jaume Obac, agricultor de Sant Pere de Terrassa denuncia que uns dies abans, al vespre, anava a casa de Montllor de les Orioles i li sortiren al camí Antoni Joan Ametller, armat amb ballesta i espasa, i Pere Ametller, amb llança curta i espasa, demanant-li si havia colpejat el seu «gavatx»; ell ho negà, però això no li va estalviar diversos cops de llança al cap, a les espatlles, als braços i a altres parts del cos que el deixaren molt malferit.

Aquest procés ens introdueix en una qüestió molt significativa quant a la consideració social que rebien aquests immigrants: la violència verbal. Només trobem una denúncia per aquest delictes, la qual cosa ens ratifica que pel fet de la inferior reputació d'un francès, i per tant per la seva inferior consideració en l'escala de l'honor, els efectes d'unes paraules contra la seva anomenada no es devien considerar socialment tan perjudicials com en el cas d'un català.

Els insults solen acompanyar, segons els processos, tot un seguit de baralles i cops. Entre els que semblen clarament ofensives hi ha el terme «gavaix», estès a la Península durant el segle XVI. Un terme en principi geogràfic —encara que confús—, però que de bon començament va agafar una càrrega pejorativa, tant en català com en castellà: ja l'any 1611, el *Tesoro de la lengua castellana o española*, de Covarrubias, senyalava que la terra al nord de Narbona, d'on provenien, devia ser molt dolenta o miserable, puix molts «gavachos» venien a Espanya i treballaven en els oficis «bajos y viles», i malgrat tot retornaven després a les seves cases amb molt de diner, i per a ells els regnes d'Espanya resultaven ser com les Índies. I no oblida d'assenyalar que els francesos s'ofenen quan se'ls anomena d'aquesta manera. Els adjectius que l'acompanyen («belitre», «borratxo», «embriach», «lladre», «traidor», «infame», «bagassa», «asse») són gairebé sempre els mateixos, la qual cosa dona a entendre més que paraules improvisades, tot un concepte social al si de la disputa; un concepte, com veiem, gens favorable als francesos. Els catalans, per tal de mantenir la seva pròpia superioritat, sembla com si haguessin arribat a imposarse una opinió determinada sobre els treballadors que venien del Nord.

D'altres qüestions més personals també podien posar en perill la integritat física dels immigrants. Ja hem dit que la majoria dels delictes que tenen com a protagonistes un o més francesos fan referència a baralles, disputes, aguaites, etc., molt semblant a la majoria de processos on trobem actes de violència amb gent del seu mateix estatus (treballadors, joves, caminants) encara que siguin catalans.

Plafó de taulellets, del segle XVII (del llibre *Història de Catalunya*, Salvat Ed. S.A., 1985).

Trobem també agressions premeditades, per problemes sorgits amb anterioritat, com la denúncia de Domènec Sans, bracer, a Rubí²⁸, que quan treballava a la vinya de Nicolau Riquer, un vespre, fou atacat per quatre homes que li digueren «traydor» i el colpejaren al cap, al pit i a les cames amb els seus punyals. Sans vivia ja previngut del perill, ja que, per anar a treballar portava la seva balles-ta, que en aquest cas no pogué fer servir. Però molt sovint es tracta d'una violència que sorgeix arran d'una paraula, d'un sentiment, d'un problema amb el joc. La violència de la gent poc establerta contrasta amb la que practiquen les famílies catalanes benestants²⁹.

L'absència d'un suport basat en la parentela o en altres xarxes de solidaritat local converteix el conflicte, generalment, en una cosa que ha de trobar una resposta ràpida i que no genera gaire por pel que fa a les conseqüències —greus, en el cas dels catalans, perquè s'arrosseguen molt de temps i impliquen moltes persones: Jaume Riquer, natural dels Prats del Rei, es trobava a Ullastrell per ajudar un cosí seu i, durant la feina a la vinya, per algunes burlles, va donar a Joan Tossa, treballador immigrant de Comenges, un cop de càvec al cap que el malferí. Com deia un altre treballador francès agredit al camp, Joan Carich, quan les paraules anaven de «tich en tach» era molt fàcil que sorgís la violència³⁰. Antoni Tarascó tingué la mala idea de llançar aigua sobre el seu company Antoni Font, quan tots dos eren a casa del seu amo. L'empipada del segon només serví perquè Tarascó el ferís en una mà³¹.

Eren molt freqüents els problemes ocasionats pels deutes, de vegades molt petits, com ara quan Pere Polit i Bertrà Colomer, ambdós francesos, jugaven a cartes a la plaça Vella de Terrassa i Polit demanà dos sous a Colomer.

Aquest li va respondre que si els volia podia reclamar a la justícia i Polit li propinà bastonades al cap amb la llança. Després fugí directament cap a Sant Cugat³². Aquests problemes també es podien donar amb els amos, ja que moltes vegades hi havia dificultats per cobrar el salari³³ i els treballadors a més a més encara podien rebre.

El joc era una situació molt típica dels enfrontaments entre francesos o entre treballadors, independentment de la seva nacionalitat. Guillem Gres, francès, fou colpejat quan al vespre sortia de casa de Joan Perull de Riusech. Eren tres segadors del mateix Perull que el deixaren per mort. La seva disputa fou deguda a uns deutes de joc³⁴. Guillem Francès fou detingut per instància de mossèn Pere Curt, prevere, perquè jugava dies abans amb ell i amb mossèn Antoni, de Castellar, vint-i-vuit diners de carn i es ballaren davant la conxorxa que feien els dos capellans. Arribaren a les mans, i mossèn Pere i mossèn Antoni el feren fugir perquè a les seves espases Guillem només podia oposar una daga³⁵. Aquest mossèn Pere, també francès, tornava a veure's involucrat en una altra qüestió de joc pocs mesos després amb uns catalans residents a la vila³⁶.

Com ja havíem dit, una situació diferent se'ns planteja quan els immigrants apareixen als processos només com a acusats. Encara que hi hagi casos de violència, són molt més freqüents, gairebé sempre, els delictes contra les ordenances (portar armes, resistència a la justícia, bruixeria, etc.) i contra la propietat. Aquests últims són veritablement significatius.

Encara que molts francesos no especifiquen la seva residència, queda clara, a la documentació, la precària instal·lació de la major part, que viuen «por los valles»³⁷,

que sovint canvien de residència i que quan en parlen fan referència a la casa dels seus amos³⁸. Tradicionalment s'ha menystingut la importància de la mà d'obra temporera a la vida rural catalana, impressionats per la imatge idíl·lica de la masia, on els treballadors s'integrarien teòricament com a membres de la família³⁹. Molts historiadors no han fet esment de la molt necessària col·laboració d'uns jornalers que feien falta en certs moments de l'any, però que després trobaven dificultats per continuar guanyant el seu sou. Com assenyala Núria Sales, «abans del gran retrocés vuitcentista del blat en favor d'altres cereus, el pic de la demanda de mà d'obra agrícola es concentrava en els mesos de segar i batre, molt més encara que no en el nostre segle o en el darrer... Per als segadors itinerants la campanya podia molt ben ser "de Sant Miquel a Sant Miquel" com per als pastors; el fort de la sega era als mesos de juny, juliol i agost, segons les comarques, però a mig maig ja es collien ordís de terra baixa, i a les fires de la Santa Creu o de Sant Miquel de maig, ja es contractaven segadors... Acabada la sega del sègol de muntanya i la batuda a tot arreu, cap al dia de Sant Miquel de setembre el temporer quedava lliure»⁴⁰. Molts d'aquests temporers retornaven a França un cop acabada la temporada. Però aquesta podia no haver anat bé, i el camí oferia moltes temptacions. Jordi Petit, Bernat Bals i Ramon de Lan, francesos, foren detinguts pels homes de la unió de Terrassa després d'haver robat diverses vegades a la vila mitjançant un jovenet francès de catorze anys que feien servir per entrar a les cases. Tots tres eren joves entre vint i vint-i-cinc anys.

Encara pitjor era la situació dels més grans, com Esteve Mercader, home de més de cinquanta anys, malalt i sense feina, que fou acusat d'un robatori de cera al temple del Sant Esperit⁴¹. O encara més problemàtics resultaven els anys difícils, com l'explicació que dona Mateu Fons per justificar el robatori d'una bossa amb diners, després d'assenyalar que havia treballat a Bellpuig, Balaguer i Lleida, diu que «ab aquesta temporada que los viures van cars nos troba feyna com a feya de abans»⁴². De totes maneres, no calia trobar-se en una situació molt precària per caure en la temptació de robar. La societat de l'Antic Règim era també una societat de béns molt escassos, on els joves treballaven per poca cosa més que pel llit i el menjar. En aquesta situació sovintegen els robatoris als propis amos, com el de Joan Mauri, un jove que abans d'anar-se'n s'emportà roba i joies de la casa on vivia⁴³. D'altres, hi tornaven, com Pere Dauberranera, gascó, que fou contractat per deu sous al mes, i més tard fou acomiadat per no tenir experiència en les feines del camp que se li encomanaven. Al dia següent, trencà les finestres i s'emportà roba, una destal i algunes coses més⁴⁴.

Podríem aportar aquí molts exemples d'aquests robatoris, però la tipologia ja queda prou definida. Hi hagué altres delictes, no específics, però sí significatius de la condició dels francesos, com el bestialisme. A Terrassa només es conserven dos processos per aquesta causa, i ambdós implicaren pastors francesos. Al primer⁴⁵, Guillem Perbelli, un jove bover d'entorn de setze anys, fou sorprès per dos artesans de Rubí mentre satisfèia les seves necessitats sexuals amb una vaca. Una ovella era l'objecte de desig d'Antic Joan Servera, un altre jove pastor que no fou castigat, atesa la seva aparent poca capacitat mental⁴⁶. No devien ser gaires les possibilitats eròtiques

d'aquests joves, ja que la situació social i la precarietat dels seus medis no devien resultar massa atractius⁴⁷. Contràriament, els seus companys catalans semblen practicar el sexe prematrimonial amb més freqüència del que desitjarien els tractadistes de l'època. No hi ha, en canvi, un paper destacat dels francesos en delictes de violació.

Aquest delicte té unes característiques molt concretes davant els tribunals de l'Antic Règim. Quan s'arriba a obrir un procés, sol tractar-se d'accions en grup i contra dones molt determinades que no tenen protecció a la localitat (prostitutes, concubines, vídues de poca reputació, viatgeres, captaires). Als grups de joves, hi trobem francesos, però resulta fàcil d'imaginar que no eren precisament els més desprotegits els qui es podein dedicar a la pràctica d'un delicte que comportava greus represàlies si es feia amb dones de famílies locals. En tot cas, el seu comportament no resulta diferent del dels altres joves mascles de la localitat.

I és que de dones franceses degueren arribar-ne molt poques. Encara que la nostra documentació no és gaire representativa en aquest aspecte, atès que les dones són sempre minoritàries davant els tribunals. Resulta evident la desproporció, ja que només en comptem quatre. Poden haver-n'hi d'altres, però als tribunals no els interessava de registrar si la dona d'un francès era francesa o catalana.

Quina era l'actitud dels jutges envers aquests immigrants? Doncs sembla que la mateixa que envers tots els forasters. Com diu una coneguda cita que parla de les garanties constitucionals del Principat: «Aquí todo se nos va en leyes». Però aquestes lleis protegien només els catalans, especialment el seu estament militar i els habitants de les viles i ciutats reials. Prou sabem que la Inquisició de Barcelona va estalviar-se molts conflictes constitucionals i es va fer molt popular dirigint la seva actuació contra els immigrants francesos. Dels dos-cents vuitanta-dos condemnats a galeres pel tribunal de Barcelona entre 1552 i 1639, cent seixanta-sis eren francesos, gairebé un 60%. Una proporció força més elevada que la del seu pes demogràfic⁴⁸ i encara inferior a la proporció dels que van ser executats.

Al Vallès passava, si fa no fa, el mateix. Torna a fer-se difícil parlar de xifres, ja que no sabem com van acabar molts processos, però és significatiu que un altíssim percentatge de les sancions més greus anessin a parar a forasters o immigrants, molts d'ells francesos. Així, un total de tretze processos conclouen amb condemnes a galeres —deixarem per a una altra ocasió els poquíssims tipus de càstigs previstos per les lleis que realment s'aplicaven contra la delinqüència per part de la justícia en els segles XVI i XVII—, deu dels quals van ser oberts a la batllia de Terrassa, un a la de Matadepera, un a la de Rellinars i un a la de Rubí. D'aquests, cinc amb inculpat francesos —gairebé la meitat—, encara que resulta molt més significativa una altra dada: la resta implicava en la seva totalitat la condemna de forasters al terme on es va cometre el delicte, tret d'un⁴⁹ en què es va condemnar Joan Font i Rovira, agricultor de la vila de Terrassa, pel llavors gravíssim delicte de falsificar moneda, i això va ser en els conflictiuos dies de la guerra dels Segadors. Sabem pel procés que aquesta fama ja la tenia de molt abans, la qual cosa ens fa pensar que en unes altres circumstàncies també po-

dria haver-se lliurat d'un càstig tan dur.

Gairebé totes les altres condemnes ho van ser per robatori de coses, sovint molt petites: fruits del camp, blat, roba, una bossa amb diners. Però en aquesta societat de l'escassetat feia por la gent que vagava i que pel fet de no produir havia forçosament de viure de la feina dels altres. I són aquests els castigats amb més duresa. Molta duresa, si es té en compte que delictes com ferides per arma de foc es podien perdonar amb multes d'un parell de perdus⁵⁰, o delictes com portar pedrenyals per Terrassa —cosa que a les lleis es castigava amb dues-centes lliures de multa o a perdre el puny— amb una multa de vint sous⁵¹, i un homicidi amb una altra de divuit lliures, i aquesta encara es considerava molt elevada⁵². Altres delictes sancionats amb pena de galeres van ser un homicidi per robatori, a què va ser condemnat un francès⁵³; un altre francès, condemnat per haver causat ferides greus a un germà del seu amo⁵⁴, i un altre de molt interessant: per portar pedrenyal i disparar-lo⁵⁵, en què els acusats foren Pere Arc, pagès de Sant Pere de Terrassa i Francesc Vaya, un assaonador de Barcelona. Pere Arc se'n sortí amb una forta remissió de 25 lliures, però el seu company, foraster, va ser condemnat a deu anys de galeres i una multa de cinquanta ducats (seixanta lliures al canvi). És prou explícita la diferència per merèixer cap comentari.

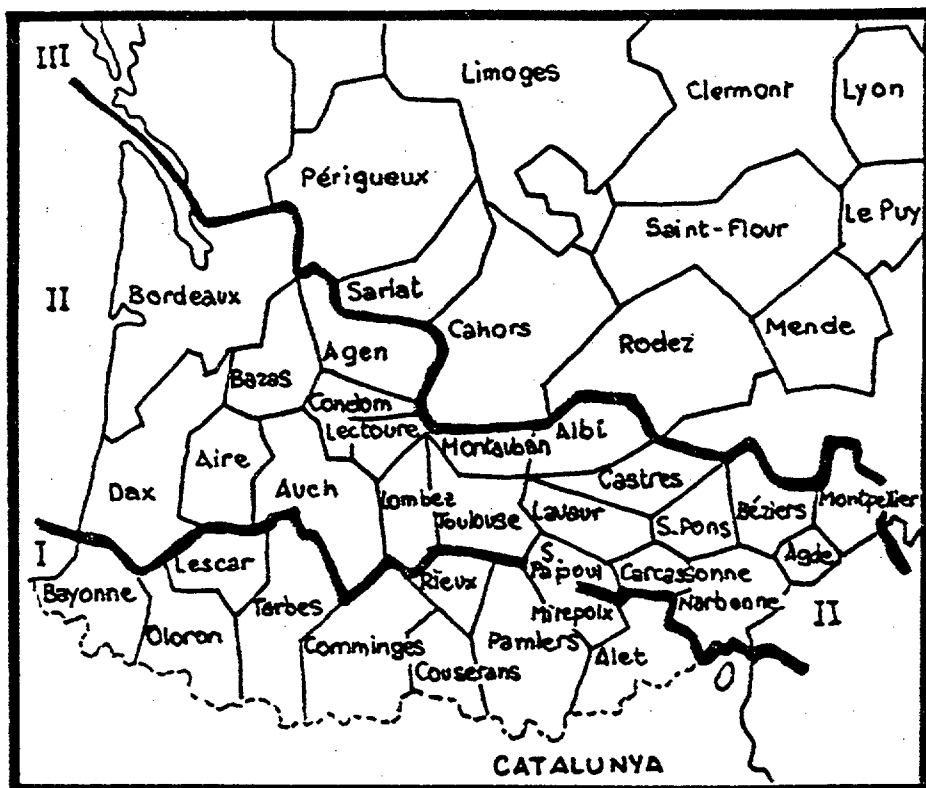
Tret d'això, una condemna per delinqüència habitual i per delictes amb violència, i també per a un francès i un altre company treballador⁵⁶. I la terrible condemna a galeres perpètuas per bestialisme amb una vaca del jove Guillem Perbelli a Rubí⁵⁷. L'única condemna a mort conservada d'aquest període —i probablement no n'hi va haver gaires més— també recaigué sobre un francès, Pere Tàpies, teixidor de lli, acusat del rapte d'una dona⁵⁸.

Si fa no fa, passa el mateix amb les condemnes a «banejament». En trobem trenta-nou, i d'aquestes, en catorze casos hi ha francesos implicats. Tradicionalment, es considerava el «banejament» com una pena molt dura que posava l'individu en una situació molt precària, sense recursos, sense solidaritats familiars o locals, la pitjor de les possibles en una antiga situació agrària. Però aquests conceptes s'haurien de revisar, ja que veiem que fonamentalment aquesta condemna s'aplica a persones que no tenen una residència establerta: treballadors sense feina, rodmons, prostitutes, viatgers. És una manera d'espolsar-se els problemes, amb més misericòrdia que aplicant una pena major. Així va passar amb Joan Pedra, un traginer inculpat de robar fruita i llenya⁵⁹, o Joan Abadia, un cisteller, també francès, de trenta anys, acusat del robatori d'un cabrit, el qual, a més, confessà la seva mendacitat fraudulenta, ja que portava un grilló «mostrant-lo per las portas quant demano per amor de deu moçant com si fos catiu exit delger (d'Alger) y ab axo vaig passant ma vida»⁶⁰. Aquestes condemnes es feien més freqüents en temps de crisi, i gairebé sempre implicaven francesos o forasters.

Resulta difícil i apassionant arribar a conèixer realment el grau d'integració dels nouvinguts a la societat catalana. Per moltes proves que es trobin, serà sempre un desig més que no pas una certesa, i com a qualsevol societat, de ben segur que es donaven tota mena de reaccions. Jaume Codina expressa molt bé el que podria ser el sentiment majoritari quan diu, referint-se als francesos del Baix Llo-

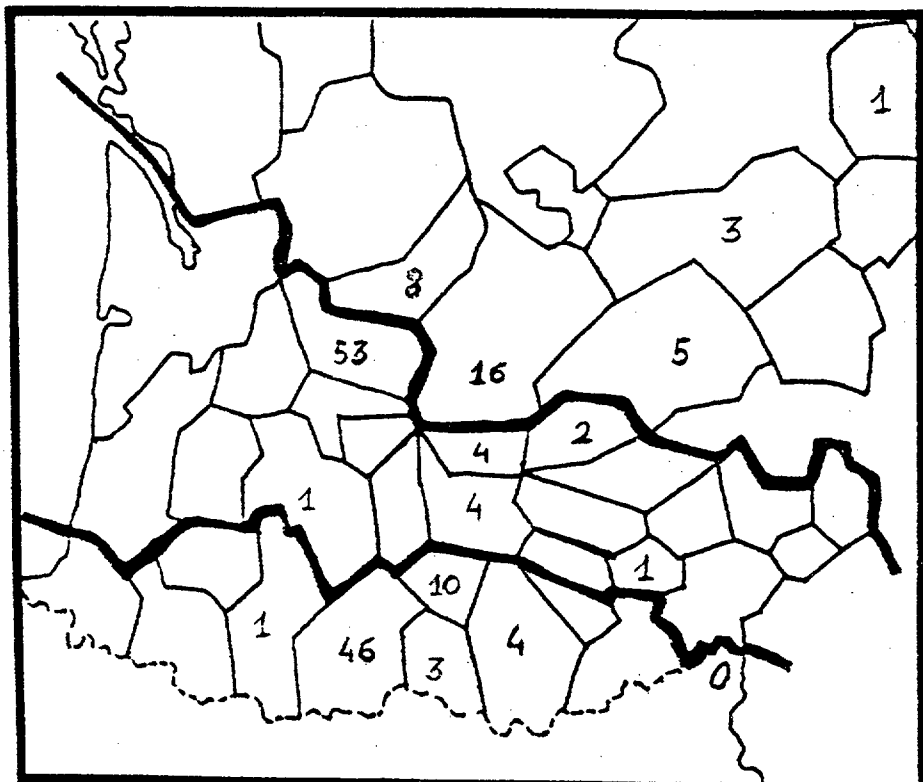
bregat, que «entre conveniència d'una mà d'obra necessària, abundant, i per això barata, i instint de sociabilitat o d'hostilitat; entre el càlcul i el sentiment; entre un gènere i una forma de vida, l'hospitalenc del segle XVI no s'inclina. Bascula. Continua vivint —més que convivint— amb els immigrants. Practica un discret apartheid en actes determinats, els més evidents dels quals són les confraries parroquials...»⁶¹. Però aquesta basculació sempre s'inclinava, és clar, a refermar la posició subordinada i, fins i tot, menyspreable del foraster. Si alguna cosa podia combatre aquesta situació era l'establiment definitiu, l'arrelament a la comarca, els llaços familiars i les relacions econòmiques en un pla de major igualtat... «Aquesta massa immigrant que s'autonaturalitza catalana (en el doble sentit de la paraula) en casar-se, sovint indistingible en llengua i hàbits dels nadius del país... amb cognoms que, quan no són ja idèntics d'origen, ell mateix sovint catalanitza (Faure convertit en Fort, Bayle o Beyle convertit en Batlle o Balle, Puech en Puig, l'Aubiet en Lloberes o Llobet), mentre no estableix lligams familiars sembla, tanmateix, particularment vulnerable»⁶². Encara que la nostra documentació hauria de ser complementada per altres investigadors, res no ens fa pensar que la majoria dels immigrants trobats als processos arribessin a un grau d'integració gaire elevat. Sense residència fixa o vivint a casa dels seus amos, treballant com a jornalers, fadrins o aprendents, amb fàcils caigudes en la mendicitat, una bona part, si més no, d'aquesta població no va ser integrada, sinó vigilada, agredida i castigada amb severitat quan queia en mans de la justícia.

És indubtable que van ser un factor clau per a l'economia del país. Queda per veure si en altres aspectes també ho foren, o si això va passar arreu del Principat. Encara que les fonts judicials puguin ser parcials, serveixen per complementar-ne d'altres —com les notaries— que reflecteixen millor el nombre d'immigrants al moment d'establir-se. El que ens donen és un panorama en el qual molts dels francesos no arriben a assolir aquesta situació. No cal parlar dels hugonots que travessen la frontera per cometre tota mena de robatoris i assalts amb les quadrilles de bandolers. Encara que n'hi haguessin, el propi medi dels immigrants a Catalunya, amb tants joves anant de masia en masia, vigilats de prop per la justícia local, amb expectatives d'enriquiment limitades en molts casos i amb periòdiques crisi de treball, podien nodrir amb escreix les files dels malfactors. I fóra lògica aquesta manca d'arrelament d'una majoria si tornem a considerar un factor del qual ja hem fet esment: els francesos del Vallès —i de molts altres indrets de Catalunya— no semblen tenir més espai econòmic propi que el reservat a la mà d'obra barata; no hi ha gairebé oficis especialitzats ni buits deixats per una manca de competència dels nadius. No es menciona a Terrassa una colònia de comerciants —com les que sortiran arreu de la Península, al segle XVIII— ni els pastissers o forners de Castella. Es tracta de pastors, jornalers, fadrins d'oficis tèxtils que possiblement conegueren o perfeccionaren directament a Catalunya. Tret d'alguns sabaters, no trobem la suposada habilitat dels nadius del Massís Central en el treball del cuir. Un espai econòmic massa feble, massa dependent de la conjuntura, un espai que en el cas del Vallès Occidental sembla que es va tancar amb la crisi de mitjan segle XVII i amb la guerra dels Segadors.

- I - Pirineu i pre-Pirineu.
- II - Llenguadoc i conca del Garona.
- III - Terres altes i massissos.

Sobre el mapa utilitzat per J. Nadal i E. Giralt a *La population catalane (de 1553 a 1717)*, p. 345.

NOTES:

- 1.- *Les français en Espagne a l'époque moderne (XVIè-XVIIIè siècles)*. Introduction. Toulouse, CNRS, 1990.
- 2.- Jordi NADAL i OLLER - Emili GIRALT i RAVENTÓS, *La population catalane (de 1553 à 1717). L'immigration française et les autres facteurs de son développement*. S.E.U.P.E.N., 1960. *La immigració francesa a Mataró durant el segle XVII*. Mataró, Caixa d'Estalvis de Mataró, 1966.
- 3.- Valentí GUAL i VILÀ, «Gavatxos», *gascons, francesos. La immigració occitana a la Catalunya moderna (el cas de la Conca de Barberà)*. Barcelona, ed. Dalmau, 1991. Col. Episodis de la Història.
- 4.- Que ja van fer servir NADAL i GIRALT en el seu primerenc estudi. Són molt útils en especial per a conèixer la taxa de matrimonis i altres aspectes de la vida familiar.
- 5.- Aquests col·lectius foren mallorquins, alguns aragonesos i catalans d'arreu, encara que aquest fenomen s'ha d'estudiar i només en tenim certs rastres. També hem vist la presència d'alguns italians —dels quals n'hi ha bastants a Barcelona—, però no podem saber si això és una circumstància merament esporàdica.
- 6.- Ferran BERENGUER i Joan COMA, «L'evolució del poblament», a *Història de Terrassa*, p. 55. Terrassa, Ajuntament de Terrassa, 1987.
- 7.- Fins ara, tinc coneixement només de tres treballs que sistematitzin aquesta font. Es tracta d'investigacions realitzades sobre processos d'origen eclesiàstic i inquisitorial. Christine LANGE, «L'immigration française en Aragón», dins *Les français en Espagne à l'époque moderne (XVIè-XVIIIè siècles)*, p. 25-44. Toulouse, CNRS, 1990. Elisabeth BALANCY, «Les inmigrés français devant le tribunal de l'Inquisition de Barcelone (1552-1692)». *Ibidem*, p. 45-69. Guillermo REDONDO VEINTEMILLAS, «Procès ecclésiastiques et population française en Aragon aux XVIè et XVIIè siècles». *Ibidem*, p. 7-23.
- 8.- Vegeu l'article citat de Ferran BERENGUER i Joan COMA, amb les dades del creixement per al segle XVI i la posterior davallada a mitjan segle XVII, p. 36-43. En cap cas no sembla haver-se superat el nombre de cinc-cents focs.
- 9.- Julián MONTEMAYOR, «Les français à Tolède au XVIIè siècle», dins *Les français en Espagne...*, p. 74.
- 10.- Jaume CODINA, «La immigració francesa al Delta del Llobregat (1400-1700)» dins XXV ASSEMBLEA INTERCOMARCAL D'ESTUDIOSOS, 1980, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat i Amics del Prat, pp. 226-374.
- 11.- Per exemple, Joan i Raimon del Mayrench diuen explícitament que són germans al procés 1-1-1556, o Joan Costans i Dordet Rey, procedents de la mateixa localitat i que treballen junts, al procés 29-1-1602. A.H.C.T. Batllia. Processos.
- 12.- Moltíssims, encara que no es puguin quantificar perquè, dels forasters sabem moltes coses, però dels que en un moment donat figuren com a treballadors residents, no podem determinar si es trobaven realment en una situació més inestable.
- 13.- Núria SALES, *Els segles de decadència. Història de Catalunya*. Barcelona. Edicions 62, 1989, p. 108-111.
- 14.- Vegeu els treballs ja citats de Christine LANGE, *Les français en Aragon*, p. 26 per a aquest regne, i Elisabeth BALANCY, *Les inmigrés français devant le tribunal...*, per a Barcelona; Abel POITRINEAU, «La inmigración francesa en el reino de Valencia (siglos XVI-XIX)», MONEDA Y CREDITO, 137 (1976), p. 103-133, o el treball ja esmentat de Valentí GUAL.
- 15.- A.H.C.T. Batllia. Processos 24-4-1534, ?-II-1563, 25-9-1564, 6-7-1565, etc.
- 16.- A.H.C.T. Batllia. Processos 11-3-1530, 26-10-1546, 19-1-1548.
- 17.- Jaume Martí és, per exemple, un dels pocs de qui sabem que donava feina a alguns treballadors en el seu ofici de teixidor. A.H.C.T. Batllia. Processos 28-6-1573. També Joan Pernut sabem que treballava per un altre francès, Boquet. Processos 22-3-1565.
- 18.- Enric MOREU-REY, «Els immigrants francesos a Barcelona. Segles XVI al XVIII», MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA XX. Barcelona. Institut d'Estudis Catalans, 1959, p. 20.
- 19.- Julián MONTEMAYOR, «Les français à Tolède au XVIIè siècle», dins *Les français en Espagne...* p. 79-80.
- 20.- Abel POITRINEAU, «La inmigración francesa en el reino de Valencia (siglos XVI-XIX)», MONEDA Y CREDITO, 137. Junio 1976, p. 113-114.
- 21.- Guy LEMEUNIER i Maria Teresa PICAZO, «Les français en Murcie sous l'Ancien Régime (v. 1700 - v. 1850). Des migrations populaires au grand commerce», dins *Les français en Espagne...* p. 124-125.
- 22.- Enric MOREU-REY, «Els immigrants francesos a Barcelona...». p. 26. NADAL i GIRALT, *La immigració francesa a Mataró...*, p. 56.
- 23.- «Família i mort en una petita comunitat rural (segles XVI al XVIII)», dins *Aproximació a la història de Rubí*. Rubí, Ajuntament, 1986, p. 145-167.
- 24.- A.H.C.T. Batllia. Processos 22-12-1551, 29-6-1561, 1-4-1570), i 27-4-1576, 12-9-1570, 29-4-1571, 11-4-1602, 30-9-1602.
- 25.- A.H.C.T. Batllia. Processos 8-2-1589.
- 26.- A.H.C.T. Batllia. Processos 17-4-1581.
- 27.- A.H.C.T. Batllia. Processos 3-10-1528.
- 28.- A.H.C.T. Batllia. Processos 15-3-1536.
- 29.- Sobre aquest aspecte diferencial de la violència, Ismael ALMAZAN, «Delito, justicia y sociedad en Catalunya durante la segunda mitad del siglo XIX: aproximación desde la bailia de Terrassa». PEDRALBES. Revista de Historia Moderna, 6. Barcelona, Universidad, 1986, p. 211-216.
- 30.- A.H.C.T. Batllia. Processos 12-3-1577 i 31-5-1566.
- 31.- A.H.C.T. Batllia. Processos 13-2-1524.
- 32.- A.H.C.T. Batllia. Processos 3-6-1521.
- 33.- A.H.C.T. Batllia. Processos 12-7-1564, 28-6-1573 i altres.
- 34.- A.H.C.T. Batllia. Processos 17-1-1531.
- 35.- A.H.C.T. Batllia. Processos 3-7-1544.
- 36.- A.H.C.T. Batllia. Processos 16-11-1544.
- 37.- A.H.C.T. Batllia. Processos 5-1-1569, 12-2-1569, 1-4-1570, 10-3-1572, 27-4-1576, etc.
- 38.- A.H.C.T. Batllia. Processos 24-1-1519, 12-1-1526, 20-10-1600, 11-4-1602, 19-4-1624, 25-6-1630, etc.
- 39.- És la visió estesa per CAMPS i ARBOIX en la seva *Història de l'agricultura catalana*. Barcelona. Ed. Taber.
- 40.- Núria SALES, *Senyors, bandolers, miquelets i botiflers*. Barcelona, edit. Empúries, 1984, p. 115.
- 41.- A.H.C.T. Batllia. Processos 10-6-1578.
- 42.- A.H.C.T. Batllia. Processos 3-5-1606
- 43.- A.H.C.T. Batllia. Processos 27-11-1530.
- 44.- A.H.C.T. Batllia. Processos 23-1-1533
- 45.- A.H.C.T. Batllia. Processos 21-10-1562
- 46.- A.H.C.T. Batllia. Processos 29-8-1541.
- 47.- Sabem que el bestialisme no és cap especialitat francesa, però que la Inquisició, en el seu neguit antifrancès, els n'acusava sovint. Elisabet BALANCY «Les français et l'Inquisition de Barcelone...», pàg. p. 55.
- 48.- William MONTER, *La otra Inquisición*. Barcelona. Crítica, 1991, p. 134.
- 49.- A.H.C.T. Batllia. Processos 8-5-1542.
- 50.- A.H.C.T. Batllia. Processos 5-II-1597.
- 51.- A.H.C.T. Batllia. Processos 11-5-1581.
- 52.- A.H.C.T. Batllia. Processos 19-8-1623.
- 53.- A.H.C.T. Batllia. Processos 20-1-1603.
- 54.- A.H.C.T. Batllia. Processos 30-12-1604.
- 55.- A.H.C.T. Batllia. Processos 4-6-1620.
- 56.- A.H.C.T. Batllia. Processos 5-1-1576.
- 57.- A.H.C.T. Batllia. Processos 21-II-1562.
- 58.- A.H.C.T. Batllia. Processos 8-9-1543.
- 59.- A.H.C.T. Batllia. Processos 10-6-1578.
- 60.- A.H.C.T. Batllia. Processos 7-2-1603.
- 61.- Jaume CODINA, *Els pagesos de Povençana. II*, p. 31.
- 62.- Núria SALES, *Els segles de decadència...*, p. 113.